

OOSTSTELLINGWERF OP DE SCHOP

Sytse Jan van der Molen

Bij een beschouwing van de militaire topkaart uit 1850 en de moderne topkaart anno 1983 doen zich tav. het betreffende gebied — het grootste deel van de oude gritenij (sinds 1851 gemeente) Ooststellingwerf — enkele interessante toevalligheden voor. De eerste is wel, dat van Ooststellingwerf reeds in 1849 (!) een grote kaart (1 op 25.000) verscheen, eveneens gebaseerd op dezelfde kadastrale opmetingen uit de eerste helft van de 19de eeuw, en wel als onderdeel van de nog steeds uiterst belangrijke *Atlas van Eekhoff*. Officieel: *Nieuwe Atlas van de Provincie Friesland, te Leeuwarden bij W. Eekhoff 1849-1859* (Ik heb gebruik gemaakt van de mechanische herdruk, 's-Gravenhage-Leeuwarden, 1970). De tweede bijzonderheid is, dat de karakteristiek "*Ooststellingwerf op de schop*" die in het algemeen wat deze rubriek be-

Landschap bij Jardinga, op achtergrond het open dal van de Tjonger

treft op de moderne tijd betrekking heeft, in 1849 (en dus eveneens in 1850) ook reeds van toepassing was.

Wat is namelijk het geval?

Van boven links naar beneden rechts doorsnijdt een vrijwel recht kanaal — met een korte knik ongeveer in het midden — het gebied. Dat is de compagnonsvaart, die de vroeg-19de eeuwse voortzetting vormt van een complex veenkanalen, dat plm. 1551 ter plaatse van het huidige Heerenveen (toen als plaats nog niet bestaande) door de zg. Schoterlandse Compagnons in uitvoering genomen werd. Weliswaar kan niet van een rechtstreekse voortzetting gesproken worden, maar het voorbeeld van de twee Utrechtse kapitalisten en de ene Friese aanzienlijke in 1551 had tot gevolg, dat de hoogveenvergraving in het ten oosten van Schoterland gelegen Opsterland al kort na 1600 in gang gezet werd. Daar vormde de Opsterlandse Compagnonsvaart de basis van de vervening volgens het bekende systeem van dwarsvaarten (wiken of wijken). Pas in de jaren 1791-1796 werd begonnen

met de voortzetting daarvan op de grens met Ooststellingwerf. Daarna ging het werk vrij snel: al in 1817 kwam het boerendorp Appelscha in zicht (1850: rechtsonder, maar nog net buiten het kaartblad), maar het duurde nog tot 1827 voordat aldaar de eerste verkopeningen van (hoog)veen konden worden gehouden. En de verbinding met de Drentse Hoofdvaart bij Smilde had helemaal veel voeten in de aarde: door de gevreesde waterstaatkundige gevolgen kon pas in 1893 de Scheid (een dam aan het einde van de Compagnonsvaart) worden opgeruimd, waardoor beide provincies op die plaats als het ware te water verenigd werden.

Het hoeft geen betoog, dat de totstandkoming van de vaart en de vervening met name in Appelscha (waar het meeste en hoogste veen lag) het landschap aanzienlijk wijzigde. Het zou te ver voeren daarop in deze korte aantekeningen verder in te gaan. In mijn boek "*Turf uit de Wouden. Bijdrage tot de geschiedenis van de hoogveengraverij in Oostelijk Friesland*", Fryske Akademy-De Tille, Leeuwarden 1978, kon ik het proces

Hoonsterwaag

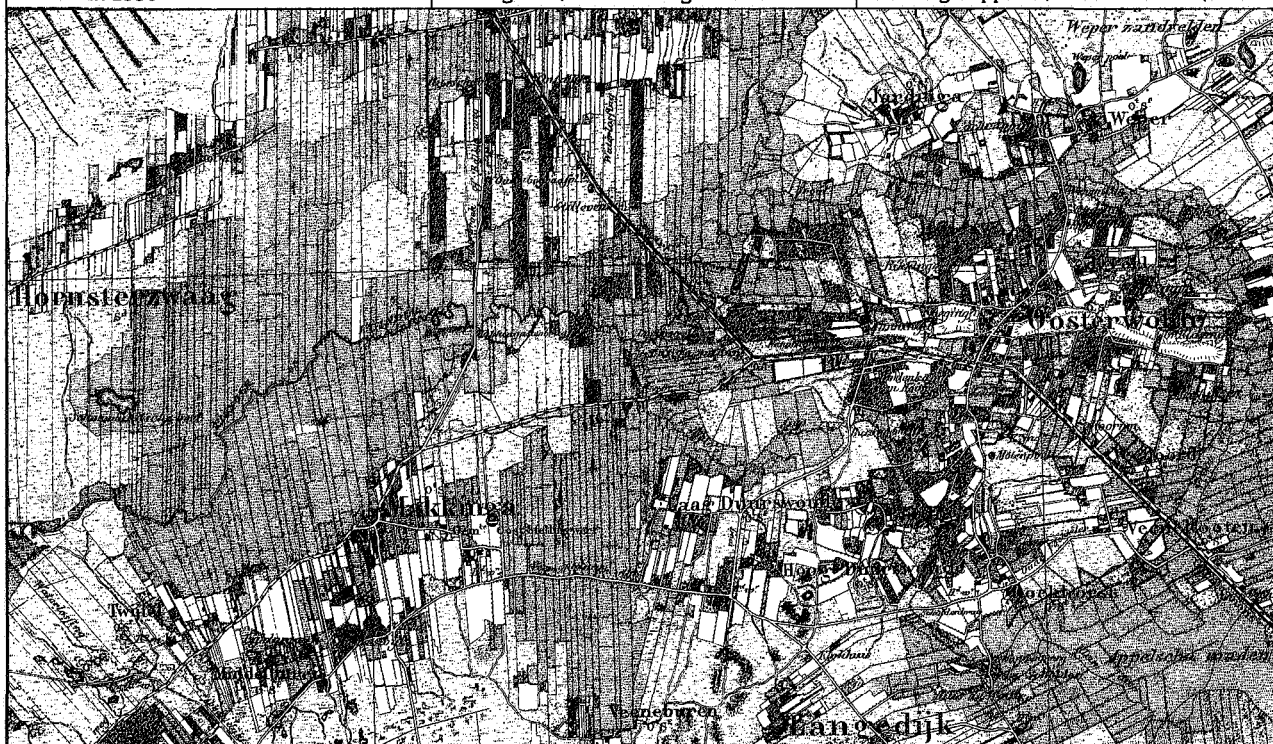
tot en met de stakingen in Appelscha (rond 1900) uitvoerig beschrijven. Keren we terug tot het oorspronkelijke landschap, dan moeten we dus de vaart wegdenken en zien

Kaart van 1850

we, bv. op de Schotanus-kaart van 1718, Ooststellingwerf als een gebied, dat opvalt door de aanwezigheid van een aantal esdorpen, zoals die elders in Friesland vrijwel niet voorkomen. Het landschap en deze dorpsvormen deden toen nog sterker dan in onze tijd aan Drente denken, waartoe trouwens Stellingwerf (de tweedeling Oost- en West-

Stellingwerf dateert van 1517) tot 1504 officieel ook behoorde. Nog altijd wordt in de Stellingwerfen in meerderheid een "Saksisch" dialect gesproken, maar in het kader van de 19de-eeuwse verving reisden grote scharen arbeiders uit de zuidelijke Friese Wouden met het werk mee en voorzover zij omstreeks 1880 niet verder trokken naar de omgeving van Emmen, infiltrerden zij in zanddorpen als Donkerbroek, Oosterwolde en Nieuw-Appelscha (de vorm Appelsga naar analogie met andere Friese ga-namen is onjuist gebleken: de lokale naam luidt Appelsche) met hun Friese taal, die zich daar tot heden handhaafde.

Het oorspronkelijke landschap bestond uit bouwland, wei- en hooiland, heide, zandverstuivingen en bos en op enkele aanduidingen zoals "Weper-Zandvelden" na is daar bij Eekhoff niets van te zien, dit in tegenstelling tot de kaart van 1850. Met name valt op de aanwezigheid van (kleine) bossen (het donker-gestippelde) en heidevelden (zowel

rechtsboven als onder en geheel links met Ho(o)rnsterzwaag in het midden), terwijl de Tjonger of Kuinder met zijn beide bovenlopen nog het sterk bochtige oorspronkelijke karakter vertoont, waaraan met name de kanalisatie van omstreeks 1900 een einde zou maken.

Eigenlijke dorpen liggen er maar een paar: behalve Oosterwolde/Donkerbroek, een duidelijk streekdorp langs de doorgaande weg, Makkinga met een onduidelijker structuur en Langedijk (Langedike), weer een wegdorp. Het oude Appelscha (esdorp) valt juist buiten de kaart, maar kleine boeren-nederzettingen manifesteren zich meer of minder duidelijk in de omgeving van Oosterwolde, zoals Jardinge, Weper, Buttinge, Boekhorst, Veenkooten. Afzonderlijke hoeven heten onder meer: Rikkinga, Nanninga, Prandinga, Schrapppinga, Steginga. Deze a-vorm is in tegenspraak met de oude

Kaart van 1983

form (die ter plaatse nog steeds in gebruik is); dus: Jardinge, Buttinge, Rikkinge enz. En deze vorm sluit weer aan bij verwante naamvormen zoals Bruntinge, Mantinge e.d. in de naburige Olde Landschap.

De moderne topkaart handhaaft de a-vormen, die waarschijnlijk naar analogie met de typisch Friese ga-namen zijn toe te schrijven aan de provinciale schrijftafel zoals die al in de 16de eeuw in de Friese hoofdstad gevestigd was.

Wat in 1983 opvalt is allereerst de grote uitbreiding die Oosterwolde heeft ondergaan: bevorderd door de aanleg van de Compagnonsvaart, de vestiging sinds 1886 van het gemeentehuis, de industrievestiging na de Tweede Wereldoorlog en de uitgroei tot onderwijs- en verzorgingscentrum, eveneens na 1945. Ook Donkerbroek kreeg er in het zuiden een nieuwe wijk bij die het beeld van het wegstreekdorp doorbrak. De groei van Oosterwolde is stellig mede te danken aan de veranderingen in het wegennet, zoals de

aanleg van de weg zuidwestelijk van de hoofdplaats in de richting Drente (en naar Leeuwarden!) en van een nieuwe westelijke wegverbinding met Wolvega (spoor/station) die ongeveer bij Boekhorst aftakt. Minder opvallend is de modernisering van de Balkweg van Donkerbroek naar Makkinga. Gelukkig hebben deze wijzigingen in de verbindingen het vlak ten noorden van Oosterwolde gelegen agrarische eslandschap met veel geboomte niet wezenlijk aangetast. Maar van de "Weper zandvelden" is sinds 1850 praktisch niets meer over. In tegenstelling tot vergelijkbare veenkanalen in de Wouden is de Compagnonsvaart niet alleen bevaarbaar gebleven, maar biedt deze de rust minnende watersporter zelfs de gelegenheid om van het Friese Waterland uit via Akkrum, Oldeboom, Gorredijk enz. voorbij Appelscha de Drentse Hoofdvart te bereiken. En daarvan wordt (in beide richtingen) druk gebruik gemaakt.

